

פראנץ וורפל

Für alle muss ich mich sorgen
Mein Schlaf ist gläsern und schwebt . . .
Ich horche wie in Morgen
Dem Atem von Allem sich hebt . . .

א

וורפל התחיל בשירה. הוא משורר הלב והרגש והד שירתו הלירית החמה, המלטפת, מפעפע בכל יצירותיו האמנותיות. הוא אינו יוצר רק לשם נוי בעלמא, אינו צר צורות יפות רק בשביל להנאות את העולם. לאמתו של דבר, הוא מזלזל בצבעים וגוונים ואינו מדקדק בבהירות הרישום והחיטוב: הוא בוחר בפשטות טבעית להתקרב על ידה במהירות האפשרית לגורלו של האדם, להשתתף בעלבוננו וצערנו. אין כמוהו יוצר החש כה עמוק בליקויים המוסריים שבאנושיות וקלקוליה המרובים, והנכון תמיד להתמזג עם יצוריו עד כדי שכחה עצמית וביטול היש. הוא מנחם — לפי הודאתו העצמית — את העולמות הקפואים בנשיקותיו הלבביות.

ארטור אלעסאר, אחד מטובי המבקרים שלו, מכנה את וורפל בשם „הנזיר של הספרות העולמית“ „משורר־נביא שאינו נושא את אדרת השיר שלו לשם סלסול מבטן של נשי החן“ . . . כן. וורפל הוא חניך מסורה ספרותית חמורה וקפדנית. בנעוריו יצק מים על ידי סופרים ומשוררים הוגי דעות כמכס ברוד וגוסטב מיירינג, והתהלך כרע עם המשורר הטשכי הגדול אטאקאר ברזינא, שהרבה משיריו תרגם אחר כך גרמנית. ההשפעה המוסרית של אותה החברה התרבותית הגבוהה היתה מרובה והמשורר הצעיר ספג את דעותיהם הנעלות והשקפותיהם המלוטשות על החיים והאדם, על תבל ומלואה; אולם הוא ערבב את סממניהם בתוך „ירושת קדומים שעברה דרך צינורות נסתרים ונמסרה אליו על ידי הזרים מטושטשי צורה וקרובים חדלי־דמות“ . . . נזירות זו שעליה רמזו מבקרו ושגם היינה בשעתו תחם את תחומה והבדילה מן „ההיליניות השובבה“ — באה לו לוורפל שלא מדעת מן היהדות, והיא רק היא קבעה את אופיה הנבואי של יצירתו ועשתה אותו

„מורה־לרבים“, היודע את משלחתו הרוממה והמכיר באחריות הגדולה שהוטלה עליו.

ב

כבר מראשית צעדיו הספרותיים הוא נגלה לפנינו כחווה שידיו פרושות בקדושה על קהל עדתו. הוא מדריך ומנהל, מתרגש וקוצף, מנחם ומעודד — ותמיד עצמותו מתמזגת וכלה — בתוך „צאן מרעיתו“. הוא פונה אל הלב — אל המוסר האנושי שלא הועם תחת שכבות־החולין העיבות שנערמו עליו. ביטוייו הם צלולים, פכחניים ואולי גם חריפים במידה מרובה — אולם תמיד הם חפשיים מכבלי ההסכמיות והקפאון. הקובץ השני של שיריו „Wir Sind“ היה הפתעה מרעישה בחוגים הספרותיים בגרמניה שציין את דרכו של המשורר כנביא התחיה המוסרית ומטיפה. עדינות מלוטשה, פינוק־נפשי מחודד, הרועד למגע כל שהוא בצערו של העולם, ואותה „הערבות הגבוהה“ של היחיד בעד הכלל, הפרט בעד הציבור — „חוק כארמה“ שהתחיל לפרוש את שלטונו על המחשבה האנושית — זוהי הנעימה החדשה שהכניס וורפל לתוך שירת־העולם. לבטי־אמנות, המצאות־יופי מוסכמות וערמומית של חידוד חיצוני — דברים כאלו אינם מטרידים את רוחו של היוצר ואינם מעכבים את מעופו אל הרם והנשגב. שירים כעין „האלמנה על יד מיטת בנה“ ו„שירת הירח“ — אולי פגומים קצת מצדם האמנותי, אולם ברית־מוסר הרך והעדין המפעם בקרבם ובאינטנסיביות הרגש שבהם אין כמוהם ליופי בספרות העולמית. המשורר עומד מן הצד ומשקיף מפינתו על חיי־אנוש הטרופים והדוויים ובלבו כמיהה עזה וחולנית להתום ולהמוס בקרבם... שלשת ספרי־שירה שהספיק וורפל לפרסם לפני המלחמה העולמית הראשונה הם הביטוי היותר נמרץ למרד הנפש שהתחולל בקרבו והם התוו את דרכו בעתיד.

אמנם וורפל אינו יחידי בשירת המרדות שלו. באירופה היגעה שלאחרי המלחמה כמעט כל השירה מלאה קובלנות, וידויים והשתפכות לירית. אולם מעולם לא התרוממה הסובייקטיביות הלירית למרחבי מסתורין כאלו כמו אצל משורר יהודי זה. אצלו התפשטה והתרחבה, עד שנעשתה לפילוסופיה־של־החיים ולהשקפת־עולם שלמה. בכל מקום שוורפל הולך, צלו ו„כפולו“ בדמות צערה של הבריאה ויגונה מלווים אותו... עדיין לפני החורבן הכללי, בשעה שגלי החיים זרמו בחשאי ולאט,

כבר נדמה העולם בעיניו כמדבר, „והערים כמו נהפכו לעיים, הגנים נחשפו, זמרת הצפרים נפסקה“ והכל הופיע לפניו במצב של דלדול — אך לא על זה מצטער המשורר. הוא קובל רק על ההוד הפנימי שחולל, ועל החובות המוסריים שלא באו לידי פרעון. בשיר נפלא „Ich bin ja noch ein Kind“ שבו הצטמצמה השקפתו העולמית של וורפל, הוא כאילו לופת בעמודי העולם ומזעזע אותם, הוא קורא לפריקת עול, בועט במסורה ומתקומם נגד התרבות. הוא תובע בחזקה את „זכותם של חיי מעונים“ בטרגדיה העולמית, מחבב את האפיסה ומסלסל את הצער. בחושו הנבואי המפותח הוא מרגיש, כי בשטח האפס שוב יתלקחו שביבי אור אלו ועל משואות העבר יתרומם מגדל-העתיד המאיר —

Und wenn ich zerstreut bin in den Wind
Dann lodre Gott, aus Dornenstrauche! . . .

וכה הוא הולך ומתאר לפנינו באמנות נפלאה את הוד-הגויעה ויפי הכליון — ובאהבת החדלון שלו הוא מזכיר לנו את אחד משליחי ה„לוגוס“, נזיר וספגן מבני התועים ביערות הגליל, הרואה בוותרון על החיים ובהמתה עצמית ערובה לתקון העולם ולהשלטת מלכות שמים על הארץ. כל זה — כשנתים לפני המלחמה, בשעה שתולעי הרקבון לא הספיקו עדיין להבאיש את האויר והאנושיות השבעה היתה „קופאת על שמריה“ ולא הרגישה את הצפון לה בחיק העתיד.

„נביא קפדן וקשה עורף“, כך קורא אותו נ. א. דרייק, ואולם קשי ערפו וקפדנותו אינם באים מתוך שאיפה להבליט את ישותו ולהשליט את דעותיו בחיים. הוא תמיד שוכח עצמותו ובעונה יתרה הוא מבליע את אישיותו הפרטית. הוא בכלל אינו מעונין בפרטים וביחידים, לפניו עומדת האנושיות כולה בעלבונה וצערה ודורשת ממנו את תקונה. הוא אינו מגנה, כדאנטה, גם את הפיגור, הכשלון והאדישות של הבודדים, תביעותיו המוסריות מכוונות בעצם לא אל אחרים, כי אם אל עצמו הוא ולכן אנו מוצאים אותו מתחטא לפני קונו, מסתגף ו„מייסר את עצמו בשוטים“. לגבי וורפל — משלחתו של המשורר והחווה כבדה ומחייבת. האחרון, לפי מבטאו השנון, הוא „הסמל החי של העולם התועה ולשון הפלדה של בוראו“. הוא מוכרח לשאת את סבל-העולם, למזג את עצמו עם האנושיות, להתענות ביסוריה, להזדכך ולהגיע על ידי זה לידי טהרה מוסרית! . . .

זיכוך המידות, השחרור הגמור של הרגש האנושי מזוהמת-העולם

המקפלת אותו והעילוי הרוחני של האדם — זוהי התמצית הפיוטית של שלשת קובצי השירה, שפרסם וורפל לפני המלחמה הראשונה, והיסודות המוסריים האלו הושקעו אחרי כן גם בתוך היצירה הדרמטית והסיפורית שלו, שבה התרכזה בעיקר עבודתו הספרותית שאחרי מלחמת העולם.

ג

וורפל השתתף במלחמת העולם הנוראה. הוא ראה פנים אל פנים את פרצופה המזוהם של אותה המפלצת האיומה, התבונן אל הליקויים שהיא חשפה בגופה של החברה, במוסדותיה הנבוכים, בנימוסיה האויליים ובכל תרבותה הבלה — במלה אחת, הוא רואה כבר את שטח־האפס שעליו שר לפנים בשירתו הנהדרה — ושב לווינה בהחלטה ללבות את שביבי אור אלוה הפזורים במרחב ולהשיב את האנושיות למקורה הברוך: אל תום הרגש שנתחלל, אל טהרת המחשבה ואל המאור שבקדושה. אולם שאון החרבות הפיג את חום הנעורים וצעקת הנפצעים השביתה את סערת הרגש הלוחט. השירה האינדיבידואליסטית, כנראה, כבר לא הספיקה לו, לוורפל, להביע את רחשי הלב שנתקשה במגעו עם נסורת־החיים ועם פליטת־ההויה, והמשורר־האדם התחיל לבקש אופני הבעה יותר אמיצים, צורה יותר חיונית ומרעישה — ומצא אותה ביצירת פרוזה, בעלילות ומעשים, בדרמה וסיפור. אמנם, הדראמות שלו בבואיות ומעורפלות — העלילות סימבוליות וכחות, ולפעמים חסרות הן הגמישות החזיונית וההכשרה הבימתית. אולם הרכות הלירית השפוכה על פניהם, עוז הביטוי שלהן ואותה הדראמטיות הנובעת תמיד מהתאבקות היצרים, הטוב והרע, הנזירות והחולין, — מרעישים באמיתותם ובהתקוממותם נגד המצוי הכמוש וההווי הנבול.

הנה המחזה „שפיגעלמענש“ — המעבר מן השירה אל הדרמה. לאמתו של דבר, זוהי אגדה פילוסופית. הבימתיות שבמחזה קלושה ורפויה. הכל פה עיובר בצל, התנועות הן אוריריות והאנשים כאילו מדברים אלינו ממרחק ידוע. אבל מזג־הקולות הרצוי, וההתאמה העליונה שבמצבים משרים עלינו איזו לבביות רכה וענוגה. בתוך זרם הניגודים מתגלית לפנינו נפשו של האדם בעליותיה וירידותיה, בשעות הזריחה והשקיעה שבה, ובלבנו מתעורר פחד נסתר לגורלו. אולם פתאום משתלהבים ניצוצי הקדושה החבויים באיזה פינה נסתרה שבלבנו, יסוד הטהרה מתגבר — והאדם השלם יוצא בזר הנצחון. טאמאל הצעיר, גבורו של „שפיגעלמענש“, כבר בצעירותו השתקע

בתענוגי העולם הזה עד כדי הקאה והוא מתחיל בועט בהם ונוטה לצד הסתכלות פנימית, לצד חשבון הנפש ותייטהרה. אבל אותו ה"כפול" שהכיר בראי — "היצר הרע" בלשון חכמים — הלהוט עדיין אחרי הבלי העולם ומנעמי החיים, כבר נעץ בו את צפרניו החדות ואינו מניחו. הוא דוחף אותו פעם בפעם למשאון ואפילו ליון הזוהמה והחטא — ופה מתחילה המלחמה. טומאה וטהרה מתרוצצות, הקרעים מתבלטים וטירופי הנפש מתגברים, וטאמאל מפרכס, מפרפר ותלוי בין שתי רשויות. כדי להנצל מנדודים פנימיים הוא בוחר בחיי בדידות, בחיי מנוחה שקטים וטהורים. אולם ההגמון, ראש המנזר, המסמן לפניו את דרכי העליה המוסרית, מסרב עדיין לקבלו. הוא מוצא בו סימני נוקשה ואי-הכשרה לחיי טהרה וקדושה. באחרונה, אחרי גלגולים שונים והרפתקאות, אנו מוצאים אותו באחד מתאי המנזר "מזוקק וטהור שזכה להכנס לתוך החבריא" — היסוד המוסרי מתגבר ומנצח.

וורפל מביט על יסוד הרע בתבל כעל דבר הכרחי ופאטאלי, המתפרץ תמיד בשעה של טמטום וערבוביה. "אדם-תיש" זה, אותו "יסוד הרע" והכוח הסטיכי שנתגלם בחזיונו הסימבולי של וורפל — ב"זמר-התיש" שלו — ושהביא לרגלו כליון והריסה, זכה לעלות לגדולה ולהתפך לאלוה, רק משום שנולד בשעת חירום ובלבול — בשעת מרד האכרים בסרביה. אולם אך נתרוקנו אדי החניקה האצורים בגוף החברה, התעורר מיד הרגש הבריא שלה, מחשבות-בלע ספו, אלילי-תוהו נופצו והחיים נעשו יותר קלים ונוחים.

ד

כאמור, מאמין וורפל ביסודות המוסריים הצפונים בנפשו של האדם, הפרט והחברה, העלולים להבליט את ישותם ולהפיץ את זהרם, גם בתוך שאון התאוות הבוערות, ונדודי-הרוח הבלתי פוסקים. אמנם ההתרחקות מן הפשטות והטהרה מגבירה את הכשלון וההתנוונות, זיופי התרבות מגרים את היצר ומזינים את החשוקים, אולם תפקידו של היוצר הוא למצוא את הגרעינים המוסריים הפזורים בתוך הניבול הכללי, ולהביא אותם לידי גילוי ועירווי.

ולידי גילוי זה הובאו בכשרון מצוין בפראנץ שווייגר שלו, באישיות טראגית זו, שגם ההשפעה ההיפנוטית לא טשטשה את הכרתה המוסרית ולא השכיחה את עברה הנורא.

הדבר היה לפני כמה שנים. מורה אחד בשם פראנץ פוסטר הוציא אקדחו ובמצב של שגעון ירה בקבוצת ילדים והרג אחד מהם. הוא הובא אל הסאנאטוריום של פון-ווירק ועל ידי השפעה היפנוטית חזקה, השכיחו הרופא את עברו וחטאו הגדול, והוא, המורה פראנץ פוסטר, הקיץ בבוקר אחד כאיש אחר — פראנץ שווייגר השען. הוא התיישב בעיר קטנה, נשא אשה, ועסק במלאכתו, וחי חיים ישרים, אולם יתוש נסתר היה מנקר במוחו תמיד וגזל את מנוחתו ובקרבו היה מחרחר איזה רעיון עמום על חטא שלא נפרע ורגש-מוסר שחולל. — ואותה היקיצה האטית והיסורים שבאו לרגלה הביאו עליו כליה. זהו כוחם של גיצוץ הקדושה המהבהבים בתוך לבו של האדם והנכונים בכל עת להתלקחות והתפרצות.

מענינת היא השיחה של שווייגר עם הכהן רוטר והשקפתו של האחרון „על ערכו של הרע לנצחוננו של הטוב בעולם“. גם „הקריאה הפאטיטית שלו: אשריני שאני חי בתקופת הירידה כתקופתנו“, הרעיון הזה, המתאים ברובו להשקפותיהם של חכמי המוסר היהודים, הובע ביתר עוז בדראמה של וורפל „ממלכת אלהים בביהם“.

שני כוחות מתנגדים, אך עמוקים ברגש המוסרי העצום שלהם ובשאיפותיהם לשיפור-חיים בעולם, נפגשו בימי המהפכה ההוסיטית בביהם. שניהם באים מתוך הכנסייה הקתולית — האחד יוליאן החשמן, המתגנדר באיצטלית הקרדינאלים שלו, והשני — „פרוקופ הגדול“, כהן שפרש ונתחלל מכהונתו. שניהם רוצים להשתמש בכוחה הפראי של התנועה העממית, „ביסוד הטומאה“ שבה, ללבות את שביבי הקדושה החבויים במעמקי החברה ולהביאם לידי גילוי, שניהם באים בשם גורלו של האדם הגרמס. יוליאן, החי ונושם עם הדת, התבונן והכיר כי במבצר הקתוליות העתיק נתגלו בקיעים ונראו פרצים, שבכוחם לערער את כל הבנין, והוא בא „לשם הצלה“ אל מחנה האויב המר. הוא חפץ להוציא „יקר מזולל“, טהרה מטומאה „ולהטות את הכוח הפראי משטח האפס התועה“, לצרפו ולרסן אותו. אולם פרוקופ רוצה דוקא לראות אותו בפראותו ובמצבו הטבעי. „יתפרצו ממחבואם כל רוחות הטומאה וההרס, יביאו כליון על המשטר השורר ועל תרבות העבר יכונן עתיד מזהיר“. שני האנשים הזרים האלו עומדים זה לעומת זה וקוראים זה אל זה מתוך החשכה. בואה, אחא — אומר יוליאן — רק שעל אחד מפריד בינינו — וכל ישותי כה נוהה אחריו... בדרמה זו, המרעישת אותנו בזרמי החיים הקולחים בקרבה — וברטט הפנימי של המהפכה הדתית

— אנו רואים את מלחמת האור והחושך בכל נוראותיה ואנו מרגישים את כל העוז והחריפות של הטוב והרע, הטומאה והטהרה במלחמה לנצחוננו של הרגש המוסרי בעולם.

ה

כה הולך וורפל ונלחם ביצירותיו מלחמת המוסר העלוב, מגשם אותו בגבוריו, מטיף ומורה, מציב ציונים לחיי עולם, משנה ערכים, תובע תיקונים יסודיים בחיי החברה ומפיץ את אורו הבהיר על הערבוביה ובלבול הדעות השוררים בתבל. המגמה המוסרית פוגמת לעתים קרובות בערכם האמנותי של יציריו, הוא משעבדם לרעיון מוקדם, מעבירם על אמיתותם הציורית — אבל הסביבה שלהם תמיד זכה וטהורה, ונפשו של האדם, מאמציה, ואפשרויותיה הרבות מתגלים לפניך בכל זוהר-האצילות שלהם והכל נושם את ריחם המיוחד, מתעלה ומזדכך עמהם. ככה הוא בשירה ובדרמה וכך אנו רואים אותו גם בסיפור — תמיד נאמן לעצמותו האמנותית הגבוהה.

אם בכלל אפשר לדרוש סמוכין ביצורי אמנות — יכולים למצוא כאלה בסימני השואה שבין וורפל ודוסטויבסקי: במעוף-דמיונם הנהדר, בתהיות הנפשיות שלהם ובהתעמקות הפנימית של שניהם המגיעה עד לידי מסתוריות וסימבוליות. אולם אצל וורפל חסרה לגמרי אותה השנאה לבריאה המרחפת כצל סמוי גם מעל למבחרי יצירותיו המוסריות של הכשרון הקודר — דוסטויבסקי. וורפל חי עם דורו, אוהב אותו, חש בכאבו, ושואף לתיקונו. גם החולשות והניוולים של בני אדם אינם מעוררים בו כעס וסימני ביטול — הוא מכיר בסבך המאורעות המלכדים את היצורים ועושים אותם משחק לכוחות טמאים ואכזרים. בסיפורים כעין "לא הרוצח כי אם הנרצח הוא האשם" ו"מותו של הבורגני הפעוט", הוא מבליט את אהבתו הגדולה לנכשלים ונואשים והכרתו בלבטים הנפשיים שלהם בתוך רשת-ההויה המסובכת. בתור אמן הוא מתגלה ביחוד בסיפורו "בארבארה" — זהו ההימנון של הפשטות והתום, הטוהר הנפשי והאהבה. לכאורה הסיפור הזה הוא דין וחשבון של המשטר הישן בלבד עם תהיותיו ולבטיו המרובים שכבר עברו ובטלו מן העולם על ידי המלחמה והמהפכה. אבל כשתסתכל בחיי הנפשות הפועלות בו, תמצא אותם הסממנים המציינים את הספרות האירופית, שצמחה מתוך המשבר הרוחני של התקופה. גם בו מטפל וורפל, כדרכו, "באדם המוסרי בתוך העולם הבלתי-מוסרי", ונוגע בשאלות העיקריות של החיים והבריאה, אולם המחאה

נגד החמרניות שהשתלטה בעולם ונגד המסורה הקפואה היא פה יותר עזה ומוחשית. וורפל חותר עד לשרשה של התרבות האנושית המקובלת, ממשש את דופקה החבוי ומגלה את תרמיתה ורקבונה, וכעין אנטייתזיס לכל אותה הבליה והרקבון הפנימי הוא מציג לפנינו את פרדינאנד ובארבארה.

פרדינאנד — הוא כולו זך וטהור, נטע נעמן שצץ ופרח באוירה של תמיסות־נפשית הרחק מזיופי החיים ונפתולי המסורה החברתית. הוריו מתו בילדותו ואומנתו הזקנה גדלתו כבן, וחממה אותו בפשטותה, והרעיפה על לבו נטפי אהבה ורחמים. גם אחרי כן, כשהגיע שעתו לשוט בעולם ולבקש עמדה בחיים, היו נטפי האורה שטפטפו בלבו וציצי הצדק שהועלו על ידם לסתרה' לו מפני זועות העולם ועקולי בני אדם. הפגישה שלו בפעם הראשונה, בשעת המלחמה בתור ראש־לגיון־העונשים, עם המציאות המרה וההכרח לקיים את פסק־דינו של משפט הצבא ולהמית את שלשת הנדונים „בעון חילול משמעת“ הביאו אותו לידי התקוממות נגד החוקים האיליים שחקקו בני אדם והוא מסרב למלא את הפקודה ונסתכן למיתה.

אחרי הרפתקאות שונות אנו מוצאים את פרדינאנד בוינה, בערבה של המהפכה, חולה ופצוע. הוא היה נכנס ובא אל הטירות והאולמים של החברה הגבוהה והתרבותית שבעיר, התבונן אל החיים הפנימיים של השדרות העליונות, הכיר בזיופה של הציבוריות הצעקנית ובעט „בשאיפותיה הרמות“, כביכול. עינו הפקוחה והחודרת ראתה את הבלבול שבהרמוניה, את הריקות שביפעה המנצנצת, הסביבה הגאותנית נעשתה לו לזרא, והוא גומר בדעתו לעזוב את שאון התענוגים והצלצולים הנבובים ולחזור אל מעון אומנתו הזקנה — אל משכן התום, הפשטות והצדק.

פאנוראמה שלמה של אישים וחזיונות, מעשים והפתעות, מעביר לפנינו היוצר בסיפורו „בארבארה“. אולם בתוך הערכוביה של הטיפוסים שבהם הוא משתמש לצרכי בנינו הנעלה, בין האנגלנדרים וקראסנים מצד אחד וסטיינדלים והעלקאנים מצד השני — מפלי העבר ושרידי העולם המתפורר — מופיעים לפנינו שני יצורי סמל של פרדינאנד ובארבארה בטהרתם הנפשית ובפשטותם הטבעית, כאותם מגדלי־האור של קדושת הרגש ושלמותו המרוממים את האדם אל גבהי המוסר ומגלים לפנינו מרחבי־עתידי בלתי נתפשים. ובזה, לדעתי, צפון סוד השפעתו של הסיפור הזה, אף כי בנוגע לפרטים — החוליות הבודדות שבו וההופעות החלקיות אינן מהוקצעות כראוי ולרובן חסר הקצב האמנותי וההתאמה העליונה.

ו

על פני השטח הרחב של היצירה, בתוך ההתנגשויות והניגודים העולמיים על שדה הקרב של היחסים האנושיים, מבצבצים לפנינו פה ושם בסיפוריו של וורפל טיפוסים יהודיים, מהם טובים כאנגלנדר ב"בארבארה" ומהם בינונים ורעים כעלקאן וחבריו — בקיפולי-נפשם המיוחדים, בלבטיהם ועלבונם. אבל בטרגדיה הנצחית שבגורלו הלאומי של עם נודד המוכרח להגן על היותו בין תרבויות זרות — בזה כמעט שלא נגע המספר.

הוא נולד מעבר לחיי עמו, בתוך סביבה רווית עושר ושפעה, ששם ההכרה הלאומית הולכת ופגה והרגש ממהר לכהות ולהדעך. מאידך גיסא השתקע וורפל יותר מדי בצערו של העולם ובקלקוליה של האנושיות בשביל לרכז את מבטו בחטיבות בודדות ולו גם קרובות אל לבו. לפניו אין משפחות ועמים. אין כמעט שכבות חברתיות ודרגות ציבוריות. כולנו סובלים, כולנו נלחצים על ידי גורל אחד וכולנו זקוקים ליד אחת לוטפת ומחממת . . .

Ich fühle die Reichen und Vielen

Sind Kinder for mir und so arm . . .

חיי היהודי משמשים לו לוורפל רק כעין ציור מסביר וקנה-מדה לירידה המוסרית הכללית. הרי מעולם לא הבליטה האנושיות את פגימותיה הרוחניות וליקוייה המוסריים באופן כל כך מבהיל ומחפיר כביחסה אל עמנו. אולם גם פה הוא מבליע על פי רוב את הצד הלאומי שבדבר ומדגיש ביותר את הצד האנושי-המוסרי. לדוגמה ישמש לנו הסיפור המצוין „יום הסיום". אל לשכתו של השופט סאבאסטיאן הובא באחד הימים מתא-כלאו האסיר אדלר הנאשם בעוון רציחה. שמו ומראהו של האחרון הזכירו לו את חברו בגימנסיה — את הנער היהודי אדלר, ולפני השופט המצונן והקפדן קמו פתאום לתחיה מאורעות חייו, תעלולי ילדותו האכזרים, רוע לב המגיע עד לידי שפיכות-דמים ושפלות נפשית בזויה. העושר המחשבתי של הנער היהודי, כשרונותיו הספרותיים וטוהר לבו הקיפו אותו אז אווירה של עדינות והערצה והיות-משובחים שבמחלקה התחברו אליו והתכבדו בידידותו. סאבאסטיאן הגא והערום, בנו של השופט הגבוה האריי, נפגע מאישיותו המזהירה של הצעיר וחתר בכל כחו לחדור אל חוגו המצומצם על מנת להשפילו ולמרר את חייו. הדבר עלה בידו באופן מוצלח. אי-דיוק קל מצדו של אדלר כלפי הטכס הנהוג במשחקי האספורט הספיק כדי לעורר

אחר כך רגש של ביטול נגד "הרשלנות היהודית" גם בלבנות מעריציו. העינויים התחילו. צעיר יהודי בעל כשרונות עליים ומוסריות מזוקקה — נגד תרכובת כזו צריכים להתקומם. ככה עשו חבריו של "זילברמן" בסיפורו של לאקראטל הצרפתי — והצליחו. אולם שם העינויים היו גופניים, ופה — המעטת הדמות הרוחנית, מעין "הפקרת בנותיהם"... החברים משכו את אדלר לתוך סביבתם המורעלת — סביבה של הוללות ונשים שהביאו לידי התנוונותו ונפילתו. ביותר הצטיין בזה "חברו" סאבאסטיאן בנכלי האהבה שלו ובערמומיות של מסירות...

עכשיו, אחרי תקופה של שנים, עומד לפני סאבאסטיאן איזה בר־נש הנאשם בעוון חמור ועל פי השתוות־השם וקצת מרשמי הפנים, הוא רואה בו את חברו האומלל/ שהוא, השופט, היה הגורם הראשי לנפילתו — ורגש של נוחם הם וצורב אינו מניחו רגע, והוא משתדל לשחרר אותו ולהצילו.

כאמור, לא הובלט גם פה אותו הצער היהודי שאין ממנו מוצא, שאנו מרגישים אותו בסיפורו של לאקראטל. על יהדותו של אדלר עובר וורפל כלאחר־יד כמו על דבר צדדי, ומה שהוא מטעים ביותר — הוא מרד הנוער והתפרצותו ואותה האמונה ב"ניצוץ־האלהי" החבוי בלבו של האדם והעלול להתלהב ולהביא מהפכה מוסרית בעולם — רעיונו הנבואי החביב של וורפל. אולם טיפוסו של "נער יהודי", שנעשה למטרה לנגישות ועינויים, לא בא לו לוורפל במקרה. זהו חושו הפנימי של האמן היודע לכוון את הרוחות ולבחור את המצבים המתאימים להבלטת הרעיון היסודי שלו.

ב"ארבעים היום של מוסה דאג" עוזב וורפל את דרך היחיד ויוצא לדרך הארוכה של עם סובל ומעונה, העם הארמני. ומן העם הארמני רק צעד אחד לעם היהודי...

"ארבעים היום של מוסה דאג" הוא פרק היסטורי חשוב מעורב בציורי דמיון עז. במערב — ברק חניתות וכובד־פגר, ובמזרח קיסמים בודדים נופלים — ומי ישים אליהם לב? אולם הטורקים הצעירים, שתאבונם התגבר לרגלי הברית עם ממלכת גרמניה, רוצים להשתמש במהומה הכללית של מלחמת־העולם להכחיד את המיעוט הארמני ולהשבית אותו מגוי, כדי להפטר מן השאלה הארמנית בחדא־מחתא.

וורפל מסדר את גדודי המשחית, מבליט את רשמי הנוף ברובי צבעיהם, בוחש ומוצא את גבורי ההגנה. את באגראדיאן, ארמני שהרגש הלאומי כמעט כבה בקרבו בתוך התרבות המערבית ורק במגעו הבלתי צפוי עם המזרח,

הרגיש פתאום את שייכותו למיעוט הארמני המדולדל והוא אוחו בחרב להגן על אחיו. ההגנה על המבצר האחרון, על ההר דאג, מתוארת באמנות נפלאה ובאמתות ציורית עד כי הדמיון מקבל צביון של מאורע אמתי. אנשים חיים מעבר לחוקי מוסר מקובלים, המות נעשה אורח מצוי בכל שעה. ושם בין הטורקים הצעירים מתגבר פולחן גבורים פאשיסטי במלוא מובנה של המלה. תמונתו של ענבר פאשה תלויה בין תמונות פרידריך הגדול וכולם קוראים הידד — הכל כמנהג גרמניה. וורפל מביא אותנו אל המעבדה של אותה «השנאה הגזעית» הארורה ואנו רואים אותה בהולדה. היחידים של הגזעים השונים אינם נוטרים שנאה זה לזה. בגירוי האינסטינקטים הפראים מעוניינות רק הממשלות לשם איזו «פוליטיקה עליונה» או לשם צרכים כלכליים מדומים. מבין השיטין כאילו מציצה אלינו עוד הפעם גרמניה יחד עם שליחי המשחית שלה.

האפשר לנו להסתפק ברמזים ספרותיים דקים או במשלים אווריריים בשעה שדם אחינו שותת בארץ מאפליה זו?

* * *

*

בנאומו הקצר על עבודתו של שלום אש, בפאן-קלוב בווינה — נתן לנו וורפל הגדרה כוללת על הכוחות הטמירים המהוים את היוצר האמתי. העולם העתיק הכתיר את סופריו בשם Vates — ביטוי בעל דו־משמעות: «רואה ונביא». הרואה מסתכל וחודר אל הטווי, אל הריאליות שבחיים עם כל תיעובה ושפלותה, הוא מכיר גם את המחריד והמבהיל שבהויה, והנביא מתעלה מעל למקריות וזמניות, וטס על מרחבי הנצח הבהירים. בכל יצירה ספרותית אמיתית ישנה מתערובת של שני הסממנים יחד, והיא מוארה באור שני המאורות הגדולים. הפאתוס הדמיוני בלבד בלי שיתוף של הממשיות והחיוניות — הוא אנימי, חוור וחסר ליח, כמוש, האחרונות בלי חמימות-הרגש מקפואות ומגלירות. הומר ותהילים — הם שתי דוגמאות של יצירה עליונה שהשאירה לנו האנושיות, ואוי לו ליוצר שלא הרגיש מעולם את רטט ההתפשטות והעליה, במובן הנבואי והנזירי שבה, — הנוכע משני הספרים האלו...

הומר ותהילים — זהו האידיאל היצירתי של פראנץ וורפל האמן.